

Nekuda, Vladimír

Sociální skladba středověké vesnice a její odraz v architektuře

Archaeologia historica. 1986, vol. 11, iss. [1], pp. 387-393

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139637>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20241004

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

E.

Výzkum vesnických sídlišť

Sociální skladba středověké vesnice a její odraz v architektuře

VLADIMÍR NEKUDA

Zájem o lidovou architekturu byl až do nedávna převážně předmětem etnografického a umělecko-historického bádání. S rozvojem historické archeologie byly získány doklady stavebních útvarů zejména ve venkovském prostředí, takže lidovou architekturu možno dnes sledovat i z archeologických pramenů. Pramenná základna byla obohacena především výzkumem zaniklých vesnických sídlišť. Půdorysné uspořádání jejich obytných a hospodářských objektů je bezprostředním odrazem společenské struktury dokumentované domem, dvorem s hospodářskými stavbami a celkovým urbanistickým uspořádáním celého sídliště. Avšak i za tohoto příznivého stavu archeologicky zkoumaného sídliště je třeba mít na paměti, že nálezová situace spolu s hmotnou kulturou jsou jen částí původního stavu. Na obtížnost interpretace archeologických pramenů velmi výstižně reagoval H. Steuer (1982, 12), když napsal: „Die archäologischen Befunde sind von der ehemaligen Gesellschaft verursacht worden; sie sind nicht etwa ‚Dornröschenschlösser‘, die einfach nur eingeschaut und beschrieben werden können. Der Umweg zur Geschichtsdarstellung ist schwieriger.“ (Archeologické nálezy jsou pozůstatkem dřívější společnosti; nejsou to zámky „šipkových Růženek“, do nichž stačí jen nahlédnout a popsat je. Cesta k historické skutečnosti je těžší.)

Z uvedené charakteristiky vyplývá, že sledovaná problematika je z metodického hlediska řešitelná jen v úzké spolupráci s dalšími vědními obory, zvláště s historií, etnografií a dějinami umění se zvláštním zřetelem na teorii a vývoj lidové architektury. Pro dobu, v níž sledujeme vztahy mezi sociální skladbou středověké vesnice a jejím odrazu v pramenech archeologických, jsou k dispozici již i písemné prameny, které vydávají svědectví o společenském uspořádání a právním postavení jednotlivých skupin středověké společnosti. Z obou druhů pramenů vyplývá, že se nejedná o jev statický, ale měnící se jak v rovině časové, tak teritoriální a společenské. Je však třeba zdůraznit, že východiska archeologie a historie jsou značně rozdílná. Zatímco základem historie jsou písemné prameny s dobovou terminologií sociálních skupin, jsou východiskem archeologie hmotné prameny, které je třeba teprve definovat, vzájemně srovnávat a interpretovat. Proto nestačí archeologickou situaci jen popsat, ale je třeba „zámky šipkových Růženek“ probudit k životu, který se v nich v určitém čase zastavil. Archeologické nálezy jsou sice důležitým dokladem někdejšího života, ale samy o sobě nestačí k charakteristice a vysvětlení dějinné skutečnosti. Při výzkumu zaniklých sídlišť nejde jen o to, které archeologické prameny a co vypovídají o sociální skladbě, ale jakým způsobem možno z archeologických pramenů získat informace o sociální skladbě. Na základě nálezů hmotné kultury se o to pokusil J. Unger (1985, 323–329), když sledoval doklady hmotné kultury získané ze sídel šlechty a z venkovských sídlišť. Sociální rozdíly se projevíly v otopných zařízeních, ve způsobu stolování, ve skladbě potravy, v odívání, ve výzbroji i ve způsobu zábavy.

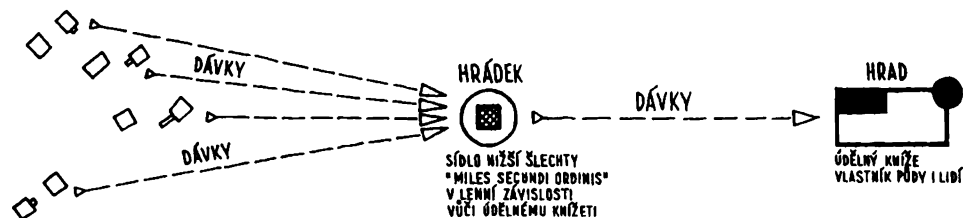
Také objekty sloužící šlechtě se ve většině případů liší od objektů vesnického

obyvatelstva. V sociální skladbě vesnických sídlišť, v nichž jsou objekty těchto dvou společenských tříd, tj. šlechty na jedné a poddaného obyvatelstva na druhé straně zastoupeny, lze sledovat projevy obou skupin jak v sídelních objektech tak i v jejich inventáři. I když sídelní objekty nižší šlechty jsou i v písemných pramenech doloženy v názvech tvrz, munitio, propugnaculum, fortalitium, spočívá přednost archeologických pramenů především v jejich konkrétnosti jak v půdorysném uspořádání, tak i v možnosti jejich pravděpodobné rekonstrukce. Neméně důležité je i zjištění topografické, zda panské sídlo se nachází přímo ve vsi, nebo mimo ves. Další předností archeologických pramenů je, že řeší otázku vzniku a zániku těchto sídel a tím významnou měrou přispívají k poznání celkového společenského a hospodářského vývoje v období raného a vrcholného feudalismu.

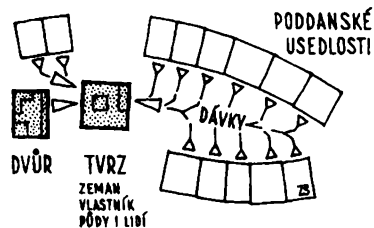
**RANĚSTŘEDOVĚKÁ VESNICE
DOBA MLADOHRADIŠTNÍ - XI. STOL.**

**RANĚSTŘEDOVĚKÁ VESNICE
DOBA POZDĚHRADIŠTNÍ - DO POL. XIII. STOL.**

**VESNICE VRCHOLNÉHO STŘEDOVĚKU
NA ZAČ. XV. STOL.**

**NÁSTIN VÝVOJE SOCIÁLNÍ SKLADBY
STŘEDOVĚKÉ VESNICE**

Obr. 1. Vývoj sociální skladby na lokalitě zaniklé středověké vesnice Mstěnice podle stavu výzkumu v r. 1985.

Klasickým příkladem vesnického sídla, v němž byly obě společenské třídy zastoupeny, jsou zaniklé Mstěnice. Nejstarší sídlo nižší šlechty bylo vybudováno mimo vesnici a výrazně se lišilo od vesnických obydlí. Především to byl výběr místa. Opevněné sídlo – hrádek – bylo vybudováno na konci ostrožny. Přístup k sídelnímu objektu znemožňovaly dvojnásobné příkopy a valy. Vstup na hrádek zabezpečovala kamenná budova postavená před vnějším příkopem na předhradí. Obdobnou situaci jako ve Mstěnicích zjišťujeme u hrádku Kepkova, který stál ne daleko zaniklé vsi Konůvky na Slavkovsku (D. Šaurová, 1977, 167–172). Časově spadá vznik obou hrádků do konce 12. století. Tato opevněná sídla nižší šlechty lze zjišťovat i povrchovým průzkumem. Pro sociální skladbu středověké vesnice jsou dokladem přítomnosti příslušníků vládnoucí třídy ve venkovském prostředí (obr. 1.B).

Kromě hrádků byly součástí některých vesnic raně středověkého období opevněné dvorce. Také ony se svou výstavbou lišily od obydlí poddaného obyvatelstva. Archeologický doklad takového dvorce byl získán v zaniklých Záblačanech na Uherskohradištsku (R. Snášil, 1977, 254–255). Dvorec tam byl součástí příkopem opevněného areálu s ústřední stavbou věžovitého charakteru. Dvorec v Záblačanech byl vybudován v průběhu 12. století.

Další doklad románského dvorce z druhé polovice 12. století byl získán v Řezovicích, okr. Brno-venkov. Dvorec sice zanikl, ale zachovala se skvělá stavba kostelní centrály, která byla součástí dvorce.

Sociální diferenciace venkovského obyvatelstva vyplývá i z archeologických nálezů na mladohradištních pohřebištích. Např. z venkovského pohřebiště ve Velkých Hostěrádkách pocházejí masivní kusy stříbrem plátovaných nebo cele stříbrných záušnic, které svědčí o skupině obyvatelstva, jejíž sociální postavení převyšovalo průměr (K. Ludikovský–R. Snášil, 1974, 55).

Poněkud složitější je sledovat sociální diferenciaci v raně středověkých sídlištích na základě pramenů archeologických, neboť ani jedno sídliště z tohoto období nebylo prozkoumáno v plném rozsahu. Písemné prameny z tohoto období označují obyvatele vesnic jako „rustici, aratores, hospites“, ale také ještě i jako „servi“. Na základě dosavadních archeologických výzkumů jsou v těchto raně středověkých sídlištích doloženy zemnice, polozemnice i stavby na úrovni terénu. Jejich půdorys byl jednak pravidelný (čtvercový, obdélníkový), jednak nepravidelný s plošnou výměrou kolem 16 m čtverečních (V. Nekuda, 1984, 21–24). Z hospodářských objektů byly zjištěny většinou jen obilní jámy a řada kulových jam, jež mohou být pozůstatky různých hospodářských staveb. Na základě dílčích výzkumů raně středověkých vesnických sídlišť možno říci, že jejich urbanistické uspořádání bylo rozptýlené (např. sídliště v katastru města Mohelnice), shlukové nebo hnizdové (zaniklé Záblačany), řadové (starší fáze osídlení v Pfaffenschlagu, nebo sídliště v katastru Šakvic) a nebo ve formě okrouhlice (starší fáze osídlení ve Mstěnicích).

Z názevové situace nelze zcela jednoznačně vyvodit, zda jednoprostorová obydlí byla součástí již individuálních usedlostí, nebo zda se jedná ještě o osady organizované formou teritoriální obcí.

V sociální skladbě raně středověké vesnice nacházíme také objekty, jež sloužily řemeslné výrobě. Z výrobních zařízení jsou to nejčastěji pece, jež byly součástí výroby hrnčírské, hutnické, kovářské, sklářské, nebo sloužily k výrobě dehtu a vápna. Je velmi pravděpodobné, že sídliště v katastru města Mohelnice je příkladem služebné osady, jejíž obyvatelé byli hrnčíři.

Na základě sociální skladby raně středověkých vesnic doložené v archeologických pramenech nelze souhlasit s názorem V. Mencla, že slovanské vesnice 11. století se rýsují jako dílo pevně architektonicky představitelné a formulované také

v ohledu společenském (V. Mencl, 1980, 592). Žádný archeologický výzkum raně středověkých vesnic nepřinesl doklady domů „s okny, se stropy a uvnitř se síněmi před kurnými jizbami“ (V. Mencl, 1980, 593). Tato Menclova charakteristika platí až o domech vrcholně středověké „gotické“ vesnice.

Základní převrat ve společenských vztazích středověké vesnice způsobilo právo zákupní a s ním související soustava lánová. V archeologických pramenech se tato situace odráží v novém půdorysném uspořádání celé vesnice i v organizaci jednotlivých objektů v rámci usedlosti. Časově spadá tento proces do 13. století.

Z rozdílných skupin venkovského obyvatelstva raně středověkého období se v průběhu dalšího vývoje vyvinula navenek jednotlité, ale uvnitř výrazně diferencovaná skupina rolnictva. Od 13. století tvořila základní složku středověké společnosti vedle měšťanů a šlechtů. Označení 13. století jako „revoluční období“ dějin dokládají nejen prameny písemné, ale i archeologické. D. Třeštík právem klade důraz na 13. století, v němž muselo dojít k zásadnímu převratu ve společenských vztazích (D. Třeštík, 1979, 132–133).

Podrobnější informace o sociální diferenciaci poddaných nám podávají především prameny písemné, zvláště urbáře. Archeologické prameny jsou v tomto ohledu omezené a lze z nich vycházet jen při výzkumu celé vesnice, jak tomu bylo v případě zaniklého Pfaffenschlagu. Na základě půdorysů jednotlivých objektů a jejich seskupení v rámci usedlosti vyplývá, že nebyly stejně veliké. To potvrzují rovněž nálezy poddanských usedlostí ve Mstěnicích a v Bystřeci. Z těchto archeologických pramenů i z celkového uspořádání v rámci vesnice můžeme usuzovat, že sociální a tím i hospodářské poměry obyvatel středověké vesnice nebyly stejné. Zatímco v Pfaffenschlagu na pravém břehu potoka byly pravděpodobně jen lánové, popřípadě pololánové usedlosti, na druhé straně potoka byly dvojdílné domy bez hospodářských budov, které byly osazeny pravděpodobně podsedky. Důležitým zjištěním je i umístění obydlí podsedků a to mimo prostor rolnických usedlostí. Počet podsedků v Pfaffenschlagu představoval 25 % usedlíků. Totéž procento podsedků vykazuje urbář rajhradského kláštera z r. 1406, nebo urbář brněnské kapituly z r. 1407 (V. Nekuda, 1962, 56).

Z dosavadního průběhu výzkumu ve Mstěnicích se ukazuje, že jsou rozdíly ve velikosti a vybavenosti jednotlivých usedlostí. Také plošná výměra dvorních parcel není stejná. Některé usedlosti (např. VIII, IX, XI) mají charakter dvorů. O jednom z nich je i písemný doklad z r. 1371 v Zemských deskách brněnských (ZDB III, 375), kde je označen jako „curia colonaria“, tj. selský dvůr. Je samozřejmé, že na právní závislost a feudální zatížení jednotlivých usedlostí nemohou dát archeologické prameny žádnou odpověď.

V sociální skladbě středověké vesnice zaujímaly odlišné postavení panská sídla představovaná tvrzemi a dvory. Na všech dosud archeologicky zkoumaných lokalitách na Moravě, v nichž byly objeveny tvrze (např. Mstěnice, Konůvky, Kovalov, Kralice n. O., Újezd u Tišnova) se tato panská sídla lišila od poddanských usedlostí svou výstavností a opevněním. Přístup k těmto objektům znesnadňovaly příkopy, které v nížinné poloze byly naplněny vodou (např. ve Mstěnicích). Výstavností, uzavřeným půdorysem a mnohdy i opevněním se lišily také panské dvory. Proto jen ztěžka lze souhlasit s názorem, že neexistoval rozdíl mezi kulturou vesnického zemana a jeho sedláka (V. Mencl, 1980, 599).

Z několika příkladů získaných výzkumem zaniklých středověkých vesnic vyplývá, že z archeologických pramenů lze usuzovat na sociální skladbu středověké vesnice a to i v těch vesnicích, kde neexistovalo panské sídlo, jak tomu bylo např. v Pfaffenschlagu. Je třeba však pamatovat na to, že k určení sociální skladby jsou důležité nejen stavební pozůstatky jednotlivých objektů, ale celá hmotná kultura.

Literatura

- Frolec V., 1974: Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku. Brno.
- 1975: K otázce vztahů mezi archeologickými a etnografickými doklady vesnického obydlí, AR 27, 342-345.
 - 1976: Pokus o etnografickou interpretaci archeologických výzkumů středověké zemědělské usedlosti. AH 1, 49-52.
 - 1982: K interpretaci geneze trojdlílného komorového domu. (Ve světle archeologických výzkumů na jihozápadní Moravě.) AH 7, 67-77.
- Goš V., 1973: Slovanská osada v Mohelnici. AR 25, 371-380, 483-484.
- 1984: Sídlištní objekty slovanské osady v Mohelnici. ČSJM 33, 221-252.
- Graus F., 1953: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I, Praha.
- Janssen W., 1977: Dorf und Dorfformen des 7. bis 12. Jahrhunderts im Lichte neuer Ausgrabungen in Mittel- und Nordeuropa, In: Das Dorf der Eisenzeit und des frühen Mittelalters 285-356, Göttingen.
- Ludikovský K.-Snašil R., 1974: Mladohradištní kostrové pohřebiště ve Velkých Hostěrádkách (o. Břeclav), Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně, roč. II, 4, Praha.
- Mencl V., 1980: Lidová architektura v Československu. Praha.
- Nekuda V., 1962: Urbáře na panství brněnské kapituly. ČMM, vědy společenské 47, 43-66.
- 1972: Středověká ves Mstěnice. Deset let archeologického výzkumu, VVM 24, 12-47.
 - Raně středověké typy obytných objektů ve Mstěnicích. ČMM, vědy společenské 58, 77-96.
 - 1975: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno.
 - 1976: Příspěvek k charakteristice středověké zemědělské usedlosti na Moravě. AH 1, 33-48.
 - Dvacet let archeologického výzkumu na lokalitě zaniklé středověké osady Mstěnice. 1960-1980. VVM 33, 129-146.
 - 1982: Středověká vesnice na Moravě ve světle archeologických výzkumů zaniklých osad. AH 7, 33-66.
 - 1984: Vesnický středověký dům na Moravě. AH 9, 21-37.
- Pitterová A., 1973: Dům a sídliště zemědělského charakteru v 6.-15. století na území ČSSR, ZSV 1, 11-18.
- Snašil R., 1977: Nová zjištění ze zaniklých Záblačan, Středověká archeologie a studium počátků měst, 247-257, Praha.
- Steuer H., 1982: Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa, Göttingen.
- Šaurová D., 1977: Zaniklý hrádek Kepkov ve Žďánickém lese (k. ú. Nížkovice-Heršpice, okres Vyškov). AH 2, 1977, 167-172. Brno.
- Třešník D., 1979: Proměny české společnosti ve 13. století, Historia Bohemica 1, 131-154.
- Unger J., 1985: Hmotná kultura středověké šlechty v archeologických pramenech na Moravě. AH 10, 85, 323-329.

Zusammenfassung

Das soziale Gefüge des mittelalterlichen Dorfes und dessen Reflex in der Architektur im Licht archäologischer Forschungen

Das Interesse für die Volksarchitektur war bis in die jüngste Zeit vorwiegend Gegenstand der ethnographischen und kunstgeschichtlichen Forschung. Mit der Entfaltung der historischen Archäologie wurden Belege von Baugebilden vor allem aus der ländlichen Umwelt gewonnen, so daß man die Volksarchitektur heute auch nach archäologischen Quellen verfolgen kann. Die Quellenbasis geht besonders auf die Untersuchungsergebnisse ländlicher Siedlungen zurück, die wichtige Informationen über die gesellschaftlichen Verhältnisse bieten, welche sich in den Grundrissen der Behausungen und Wirtschaftsgebäude widerspiegeln. Ihre Anordnung im Rahmen der Siedlung ist ein unmittelbarer Reflex der vom Haus, Hof mit Wirtschaftsgebäuden und der urbanistischen Anordnung der ganzen Siedlung dokumentierten gesellschaftlichen Struktur. Um das soziale Gefüge einer Siedlung charakterisieren zu können, muß man unbedingt die ganze Siedlung erforschen und kennen. Aber auch in diesem günstigen Fall ist zu bedenken, daß die Fundsituation mit der materiellen Kultur nur einen Teil des ursprünglichen Ganzen vorstellt.

Für die Zeit, in der wir die Beziehungen zwischen dem sozialen Gefüge des mittelalterlichen Dorfes und dessen Reflex in der Architektur verfolgen, stehen nun auch Schriftquellen zur Verfügung, welche die soziale und rechtliche Stellung der einzelnen Gesellschaftsgruppen bezeugen. Die untersuchte Problematik ist vom methodischen Standpunkt aus gesehen in enger Zusammenarbeit der Geschichtsforschung und Archäologie lösbar. Aus beiden Quellengruppen geht hervor, daß es sich um keine statischen, sondern in zeitlicher und räumlicher Ebene veränderlichen Erscheinungen

handelt. Zu betonen ist allerdings, daß die Ausgangspunkte der beiden genannten Disziplinen diametral verschieden sind. Während sich die Geschichtsforschung auf Schriftquellen mit zeitgenössischer Terminologie der einzelnen sozialen Gruppen stützt, geht die Archäologie von materiellen Quellen aus, die zu definieren, miteinander zu vergleichen und zu interpretieren sind. Archäologische Funde sind zwar wichtige Belege des einstigen Lebens, reichen jedoch an und für sich zur Charakteristik der geschichtlichen Wirklichkeit nicht hin.

Schriftquellen aus dem 11.–13. Jahrhundert belegen, daß das Dorf in sozialer Hinsicht keinen einheitlichen Organismus vorstellte, sondern das Fortschreiten der Feudalisierung der tschechischen Gesellschaft erkennen läßt. Fr. Graus (1953, 258) kennzeichnete die Stellung des überwiegenden Teils der ländlichen Bevölkerung als hörig und schrieb, daß ihr Großteil im 10.–12. Jahrhundert in feudalen Bindungen gelebt hat. Urkunden dieser Zeitspanne bezeichnen die Dorfbewohner als „rustici, aratores, hospites“, aber auch noch als „servi“. Diese ländlichen Bevölkerungsgruppen befaßten sich zweifellos mit der landwirtschaftlichen Produktion. Außerdem nennen die betreffenden Urkunden auch eine Reihe von Handwerken.

Die soziale Differenzierung der ländlichen Bevölkerung geht auch aus archäologischen Funden in jungburgwallzeitlichen Gräberfeldern hervor. So stammen beispielsweise aus dem ländlichen Gräberfeld in Velké Hostěradky massive, mit Silber plattierte oder ganz aus Silber gefertigte Ohrgehänge, die auf eine Bevölkerungsgruppe hinweisen, deren soziale Stellung den Durchschnitt überragte (K. Ludíkovský–R. Snášil, 1974, 55).

Etwas komplizierter ist die Analyse der sozialen Differenzierung in frühmittelalterlichen Siedlungen, denn keine einzige Siedlung aus diesem Zeitraum wurde in vollem Umfang untersucht. Auf Grund der bisherigen Forschungen kann man sagen, daß die Wohnobjekte damals einerseits eingetieft (Wohngruben), andererseits auf dem Geländeneiveau erbaut wurden. Ihr Grundriß war entweder regelmäßig (viereckig) oder unregelmäßig (oval, usw.) Als Baumaterial dienten Holz, Reisig, Stein und Lehm. Die oberirdischen Wohnobjekte wurden als Block- oder Pfahlbauten konstruiert. An Wirtschaftsobjekten wurden meist nur Getreidegruben ermittelt. Die vielen Pfahlgruben sind zweifellos Überreste verschiedener Wirtschaftsbauten. Die bisherigen Teiluntersuchungen frühmittelalterlicher Siedlungen gestatten die Feststellung, daß ihr urbanistisches Gefüge auf Streudörfer (beispielsweise die Siedlung im Kataster der Stadt Mohelnice), Haufen- oder auch Nestdörfer (die Wüstung Záblačany) hinweist. Ein reihenförmiger Dorfgrundriß wurde im Kataster von Šakvice und in der älteren Besiedlungsphase der Wüstung Pfaffenschlag bei Slavonice nachgewiesen. Haufendörfer charakterisierte die innere Dynamik, derzufolge das Dorf seine Lage änderte.

In Übereinstimmung mit den Schriftquellen wurden in den Dörfern des 11.–13. Jahrhunderts auch Handwerker, vor allem Töpfer, Hüttenleute, Schmiede, Teer- und Kalkbrenner festgestellt. Höchstwahrscheinlich war die Siedlung im Kataster der Stadt Mohelnice das Beispiel eines dienstbaren Dorfes, dessen Bewohner Töpfer waren.

Die Wüstung Mstěnice ist das klassische Beispiel einer Siedlung, in der neben der landwirtschaftlichen Bevölkerung und Handwerkern auch Angehörige des niederen Adels lebten. Ihr befestigter Sitz wurde außerhalb des Dorfes auf einer unweit gelegenen Landzunge gegen Ende des 12. Jahrhunderts angelegt. Dem Umfang dieses Sitzes nach zu schließen, konnte er nur dem Schutz der Familie des Feudalherrn dienen. Durch seine anspruchsvollere Bauart, die Platzwahl und vor allem die Befestigung unterschied er sich von allen übrigen Objekten dieses frühmittelalterlichen Dorfes.

Einen Bestandteil mancher frühmittelalterlicher Dörfer bildete der befestigte Herrenhof. Den archäologischen Beleg eines solchen entdeckte man in der Wüstung Záblačany (R. Snášil, 1981, 309, 310). Dieser Hof war im Verlauf des 12. Jahrhunderts erbaut worden.

Außer Herrenhöfen sind vom archäologischen Standpunkt in erster Linie die romanischen Tribünenkirchen interessant, die archäologisch noch nicht untersucht wurden, obwohl sie beispielsweise in Kralice n. Osl., in Březník (Bez. Třebíč) und als besonders bedeutungsvoller Beleg eines Kirchenzentralbaus in Řeznovice (Bez. Brno-venkov) erhalten blieben.

Im Blick auf das soziale Gefüge des frühmittelalterlichen Dorfes und auf die archäologischen Quellen kann man mit V. Mencl nicht übereinstimmen, der annimmt, daß sich das slawische Dorf des 11. Jahrhunderts als architektonisch fest umrissene und auch in gesellschaftlicher Hinsicht ausgeprägte Realität abzeichnet (V. Mencl, 1980, 592).

Aus den unterschiedlichen ländlichen Bevölkerungsgruppen des frühen Mittelalters entwickelte sich eine nach außen hin einheitlich erscheinende, aber innerlich markant differenzierte Gruppe der Bauernschaft. Seit dem 13. Jahrhundert bildete sie die Grundkomponente der mittelalterlichen Gesellschaft neben den Bürgern und dem Adel. Die Bezeichnung des 13. Jahrhunderts als „revolutionäre Epoche“ belegen nicht nur schriftliche, sondern auch archäologische Quellen. D. Třeštko hebt mit Recht das 13. Jahrhundert hervor, in dem es zu einem grundlegenden Umsturz der gesellschaftlichen Beziehungen gekommen sein mußte (D. Třeštko, 1979, 132–133).

Eingehendere Informationen über die soziale Differenzierung der Untertanen bieten vor allem Schriftquellen, insbesondere die damals Urbarien genannten Grundbücher. Die archäologischen Quellen sind in dieser Hinsicht begrenzt und man kann sich nur bei Untersuchungen ganzer Sied-

lungen auf sie stützen, wie im Fall der Wüstung Pfaffenschlag. Aus den Grundrissen der einzelnen Objekte und ihrer Gruppierung im Rahmen der Gehöfte geht hervor, daß sie nicht gleich groß waren. Das bestätigen auch Funde von Untertanenhöfen in Mstěnice und Bystřec. Nach solchen archäologischen Quellen und der Gesamtanordnung im Rahmen des Dorfes kann man schließen, daß die sozialen und damit auch wirtschaftlichen Verhältnisse der Bewohner mittelalterlicher Dörfer nicht identisch gewesen sind. Während in Pfaffenschlag am rechten Bachufer nur Vollhufner eventuell Halbhufnergehöfte lagen, standen an der anderen Bachseite auch zweiräumige Häuser ohne Wirtschaftsgebäude, die wahrscheinlich von Untersassen belegt waren. Eine wichtige Feststellung ist jedenfalls die Lage der Untersassen-Behausungen außerhalb des Raumes der bäuerlichen Anwesen. Ihre Zahl umfaßte in Pfaffenschlag 25 % der Bewohner. Denselben Prozentsatz an Untersassen weist das Urbarium der Klosters in Rajhrad (Raigern) aus dem Jahr 1406 aus, oder das Urbarium des Brünner Kapitels aus dem Jahr 1407 (V. Nekuda, 1962, 56).

Abbildungen :

1. Die Entwicklung der Sozialstruktur auf der Lokalität der Wüstung Mstěnice. Auf Grund des Forschungsstandes im Jahre 1985. – A. Dörfliche Siedlung im 11. Jh. Das Dorf gehörte dem Teilfürsten in Znojmo (Znaim). – B. Dörfliche Siedlung bis zur Hälfte des 13. Jh. Das Dorf gehörte der adeligen Familie, einem „militi“, der seinen Herrnsitz sog. Hausberg unweit vom Dorf ausgebaut hat. – C. Das hochmittelalterliche Dorf. Die adelige Familie saß auf der Feste im Dorf. Zur Feste gehörte noch ein Herrenhof. Der Ritter von Mstěnice war Herr wie des Bodens so auch der Untertanen. Der Pfeil zeigt die Abgabenrichtung.

